

jeszcze do głębszego przebadania. To obecnie, obok krótkich wprowadzeń do poszczególnych ksiąg zawartych zwłaszcza we wspomnianych NETS i SeptDeutsch (wraz z dwutomowym komentarzem w języku niemieckim) oraz krótkich opracowaniach w innych ogólnych wprowadzeniach do LXX, jedyne całościowe i podstawowe źródło informacji na temat poszczególnych ksiąg Biblii Greckiej (nie wliczając w to oczywiście szczegółowych badań nad wybranymi tekstami; niejednokrotnie wyliczonych w podanej w książce bibliografii).

Wysoka jest, niestety, cena publikacji (ok. 170 dolarów; a wersja elektroniczna w pdf – ok. 130 usd), zwłaszcza gdy porównamy ją z jakością wydania, które – choć jest w twardej oprawie – to jednak w środku łamanie przypomina raczej prosty skrypt. Podobne jednak ceny miały inne książki z cyklu „T&T Clark Companion” (np. *T&T Clark Companion to Liturgy*, red. A. Reid, 2015). Mimo kosztów pozycja ta powinna być obowiązkowa dla tych, którzy zajmują się badaniami nad LXX lub po prostu interesują się podjętą w publikacji problematyką. Choćby jako wstęp do dalszych, pogłębionych badań danej księgi w greckiej tradycji. Trzeba tę publikację wziąć pod uwagę prowadząc studium danej księgi LXX, tym bardziej że uwzględnia najnowsze odkrycia i interpretacje.

Barbara Strzałkowska, Warszawa

Paolo ASOLAN, *Il santo viaggio. Appunti di pastorale del pellegrinaggio*, Collana Strumenti 16, Lateran University Press, Città del Vaticano 2013, ss. 178.

Na przełomie XX i XXI w. nasilił się, w stopniu dotychczas nieznanym, chrześcijański ruch pielgrzymkowy. Różni się on od masowo uprawianej turystyki, również turystyki religijnej, przede wszystkim tym, że ma mocne umiejscowienie kościelne, sprzyjające rozwijaniu i pogłębianiu wiary w Jezusa Chrystusa. Do jego rozwoju przyczyniło się upowszechnienie komunikacji lotniczej, pozwalającej dotrzeć w ciągu kilku, najdłużej kilkunastu, godzin do odległych geograficznie krajów, miejsc świętych i sanktuariów. Nie trzeba udowadniać, że ma to ogromny wpływ na charakter i kierunki współczesnego duszpasterstwa, a tym samym także na kształt nowej ewangelizacji.

RECENZJE

Niniejsza książka, wydana w ramach serii narzędzi pomocnych w pracy pastoralnej i formacyjnej, opatrzona tytułem *Święte podróżowanie*, stanowi rezultat wieloletnich doświadczeń i dobrego przygotowania teologicznego. Autor, Paolo Asolan, jest profesorem teologii pastoralnej na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim w Rzymie, członkiem Konfraterni św. Jakuba z Compostelli w Perugii i kapelanem jej rzymskiego oddziału. Wielokrotnie pielgrzymując, głównie szlakami św. Jakuba, troszczył się o jak najlepsze owoce duchowe drogi przebytej nie tylko w terenie, lecz i we własnym wnętrzu. Poczynione przez niego obserwacje i stwierdzenia mogą być więc bardzo pomocne zarówno w organizowaniu pielgrzymek, jak też w ich właściwym przebiegu i przeżywaniu.

Książkę otwiera *Wstęp* (s. 9-14), który napisał Renato Tarantelli Baccari (podpisany jako „pielgrzym”), opatrzony tytułem *Czy można nauczyć pielgrzymowania?* Odpowiedź jest pozytywna i podkreśla duchowe wymiary pielgrzymki. Idealem jest przeżywanie jej we wspólnocie, angażujące osobiście, lecz i zorientowane ku innym. Dwie „kolumny” pielgrzymowania to czas i przestrzeń, w których staje się ono uprzywilejowanym miejscem otwarcia się i słuchania. Decyzja o pielgrzymowaniu i jego podjęcie stanowią wymierne świadectwo wiary w Boga, a tym samym element nowej ewangelizacji, której najważniejszym celem jest umacnianie i przekazywanie wiary.

Rozdział pierwszy nosi tytuł *Pielgrzymka jako zjawisko pastoralne* (s. 15-30). Szczególne znaczenie ma pielgrzymowanie pieszo, odzwierciedlające w pewien sposób specyfikę współczesnej duchowości. Kościół wykazuje duże zainteresowanie prawidłowym rozwijaniem tej formy duszpasterstwa. Ma ona kilka istotnych cech, takich jak fizyczne, naznaczone trudami, pokonywanie drogi, czego brakuje w zapewniającej różne wygody turystyce religijnej. Pielgrzymowanie pieszo, pokonujące trudności i wymagające dużego wysiłku, staje się obrazem życiowej drogi człowieka, sprzyjając głębokiej refleksji nad sensem życia i śmierci. Ma wiele elementów „edukacyjnych”, wśród nich „ekumenizm wartości”, podzielanych przez osoby, które, pokonując drogę do celu, żyją i myślą i podobnie. Pozwala wyjść z ciasnego indywidualizmu, a otwierając na innych, pełniej poznać i przyjąć Jezusa Chrystusa.

Pielgrzymowanie a nowa ewangelizacja – brzmi tytuł rozdziału drugiego (s. 31-62). Powołując się na epizod drogi dwóch uczniów Jezusa do Emaus, opisany w Ewangelii według św. Łukasza, P. Asolan upatruje w nim wymowny przykład przejścia od podróżowania do pielgrzymowania.

Szukając prawdy, współczesny człowiek jest narażony na wiele przeciwności i pokus, skutkujących „duchowym nomadyzmem”, czyli zagubieniem i niepewnością. Pielgrzymowanie pozwala mu rozpoznać właściwy cel i uniknąć groźby „religii ateistycznej”, stanowiącej wykwit subiektywizmu. Sednem pielgrzymowania jest głębokie spotkanie z Chrystusem zmartwychwstałym, umożliwiające chrześcijanom oddziaływanie na kulturę. Ważna jest umiejętność wyciszenia się i słuchania. Na takim gruncie rodzi się specyfika pielgrzymowania, które z jednej strony umożliwia dystans wobec codzienności, a z drugiej mocniej wszczepia pielgrzymia we wspólnotę Kościoła. Bardzo ważnym składnikiem jest „duszpasterstwo pojednania”, czyli Sakrament Pokuty i szczere nawrócenie. Dobra pielgrzymka „wykorzenia” z przeszłości, lecz wymagając przemiany – paradoksalnie – umacnia wszczępienie w tradycję. Autor uszczegóławia te obserwacje na przykładzie pielgrzymowania do Santiago di Compostella.

Rozdział trzeci nosi tytuł *Pielgrzymowanie: trzy kroki w relacji z Bogiem* (s. 63-74). Pierwszy to potrzeba i poszukiwanie fundamentu narzędzi re-inkulturacji wiary (*prolegomena fidei*). Chodzi o usprawiedliwienie i wyjaśnienie znaczenia i sensu ludzkiej egzystencji. Pielgrzymowanie, dostarczając „doświadczenia Centrum”, sprzyja „drodze w kierunku Centrum”. Krok drugi wynika z faktu, że pielgrzymowanie i sanktuarium sprzyjają chrześcijańskiej reinterpretacji życia (*intellectus fidei*). Jej antycypację rozpoznajemy w Starym Testamencie, a prawdziwy początek i model we wcieleniu Syna Bożego. Krok trzeci traktuje pielgrzymowanie i sanktuarium jako sposobność do rozwijania wiary i życia kościelnego (*ecclesiale forma fidei*). Ponieważ Kościół trwa w rzeczywistości ziemskiej i znajduje się w drodze do Ojca, dlatego całość życia chrześcijańskiego można też postrzegać jako symbol i wezwanie do ukazywania wymiaru kościelnego. Miejsca święte i chwile spotkania z Bogiem podczas pielgrzymki należy traktować jako szczególny dar dla człowieka, umożliwiający dostępowanie przebaczenia, okazywanie miłosierdzia i rozwijanie braterskiej miłości.

Temat rozdziału czwartego brzmi: *Starożytny podręcznik pielgrzymowania. Kryteria pastoralne „Kodeksu Kaliksta”* (s. 75-88). Chodzi o *Kodeks św. Jakuba – Codex Calixtinus*, sporządzony w języku łacińskim i datowany na XII w., którego pierwsza pełna edycja w języku włoskim ukazała się kilka lat temu (red. V. M. B e r r a d i, Edizioni Compostellane, Pomigliano d’Arco 2008). Średniowieczne dzieło składa się z pięciu zasadniczych części: 1. teksty święte z dużą liczbą cytatów biblijnych oraz homilie i pieśni przewidziane dla liturgii związanej z pielgrzymowaniem

do Santiago; 2. opowiadania o 22 cudach działanych za przyczyną św. Jakuba Apostoła; 3. narracja przeniesieniu świętych relikwii z Jerozolimy do Galicji; 4. *Historia Turpini*, czyli kronika czynów Karola Wielkiego i jego rycerzy w celu wyzwolenia od Saracenów drogi prowadzącej do Santiago i umożliwienia pielgrzymom dotarcia do grobu św. Jakuba; 5. *Przewodnik pielgrzymy*, wyszczególniający szlaki, którymi można dotrzeć do Santiago i miejsca święte, które po drodze trzeba odwiedzić. Autor zwięźle analizuje treść i ukazuje jego aktualność dla współczesnych pielgrzymów.

Pielgrzymowanie, droga świętości – taki tytuł nosi rozdział piąty (s. 89-105). Opierając się na przykładzie życia i świętości św. Benedykta Józefa Labre (1748-1783), który nieustrudzenie podejmował liczne pielgrzymki do wielu sanktuariów, P. Asolan stawia pytanie, czy można zrozumieć „głupstwo Boga”. Odpowiedź idzie, czego należało się spodziewać, po linii nauczania św. Pawła. Dalej, w nawiązaniu do książki *Polityka świętości*, autorstwa M. Caffiero, pojawia się pytanie, czy naprawdę istnieje „świętość polityczna”. W konkluzji Asolan stwierdza, że wnikliwa analiza życia B. J. Labre pozwala postrzegać w nim udaną realizację „głupstwa Boga”.

Ostatni, szósty, rozdział jest zatytułowany *Pielgrzymowanie, korzeń Europy. Uwagi na marginesie compostellańskich przemówień Benedykta XVI* (s. 107-114). Punkt wyjścia stanowią słowa J. W. Goethego: „Europa zrodziła się z pielgrzymowania, pielgrzymowania do Santiago”. Podejmując i uzasadniając ten pogląd, P. Asolan omawia związki Benedykta XVI z Santiago, a opierając się na jego nauczaniu, wyjaśnia naturę pielgrzymowania i chrześcijański wkład w to zjawisko, zależności między prawdą i wolnością oraz istotę posługiwania.

Książkę zamyka obszerny apendyks *Pielgrzymowanie i gościna. Obserwacje teologiczno-pastoralne*, którego autorem jest Sergio L a n z a (s. 115-170) oraz wybrana bibliografia (s. 171-176), podzielona na pięć działów: wprowadzenia do pielgrzymowania (13 pozycji), historia pielgrzymowania (12 pozycji), studia nad szlakami pielgrzymkowymi (25 pozycji), studia poświęcone pielgrzymowaniu (17 pozycji) i duszpasterstwo pielgrzymkowe (14 pozycji) – łącznie 81 pozycji bibliograficznych. Jest wśród nich książka przetłumaczona z języka polskiego na włoski, autorstwa ks. M. Malińskiego, poświęcona pielgrzymowaniu do Częstochowy.

Udana pielgrzymka stanowi owoc dobrej współpracy przewodnika, grupy pielgrzymów, innych pielgrzymów spotykanych w sanktuariach oraz personelu sanktuariów. Jest czymś znacznie więcej niż przedsięwzięciem motywowanym doraźnymi okolicznościami i potrzebami. Paolo Asolan

RECENZJE

eksponuje głębię tego zjawiska i jego znaczenie dla rozwoju wiary i życia chrześcijańskiego. Obficie korzysta z dorobku nauk świeckich, jak współczesna filozofia, socjologia, psychologia, umieszczając pielgrzymowanie w szerokim kontekście antropologicznym i kulturowym. Jest chrześcijaninem, którego doświadczenia kształtowały się i krzepły na szlakach św. Jakuba. A chociaż to właśnie o nich najczęściej się mówi, większość konkluzji i obserwacji autora można łatwo przenieść i zastosować wobec pielgrzymek odbywanych do innych miejsc świętych i sanktuariów.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

We wszystkim Chrystus. O narodzie, Kościele, mediach i rodzinie z Biskupem Stanisławem Stefankiem TChr rozmawia Marzena Nykiel, Wydawnictwo Spes, Łomża 2015, ss. 318.

W ostatnim okresie modne i popularne są tzw. rozmowy-rzeki. Ich wartość jest tym większa, im bardziej rozmówcy się otwierają, podejmują trudne tematy oraz odważnie i szczerze udzielają odpowiedzi. Nie zabrakło bowiem licznych przykładów rozmów uładowanych i gładkich, z których niewiele wynika, w których pytający przygotowują i wyprzedzają odpowiedzi, stroniąc od ich pogłębiania i unikając wszystkiego, co mogłoby sprawić rozmówcy jakikolwiek dyskomfort. Niemało z tej papierowej produkcji skwapliwie odzwierciedla sztywne rygory politycznej poprawności, odsłaniając jej wymagania i ją współtworząc. Liczą zapewne na dezorientację lub umysłowy marazm potencjalnych czytelników – ale, na szczęście, zazwyczaj nie osiągają zamierzonych celów.

Rozmowa red. Marzeny Nykiel z bp. Stanisławem Stefankiem, kapłanem Towarzystwa Chrystusowego i w latach 1996-2011 biskupem łomżyńskim, to znakomity przykład rozmowy potrzebnej, uczciwej i ważnej. Lektura jej zapisu zamieszczonego w książce *We wszystkim Chrystus*, której tytuł podejmuje dewizę biskupią, jest bardzo ciekawa oraz znacznie wzbogaca wiedzę i horyzonty duchowe czytelników. Ksiądz biskup nie unika ani nie omija zagadnień trudnych, żywo dyskutowanych we współczesnym Kościele katolickim w Polsce, przedstawiając daleki od schematów i stereotypów własny punkt widzenia – osobisty, lecz głęboko zakorzeniony w wierze w Jezusa Chrystusa i osadzony w zdrowych nurtach nauczania Kościoła. Rozmowa i książka wyrosły z wieloletnich i różnorodnych